

Весна С. ЗАРКОВИЋ*

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

ПРИЛИКЕ У ПЕЋКОЈ КАЗИ (1899–1901)**

Айсиџракиј: У раду се говори о приликама у Пећкој кази на прелазу из XIX у XX век. Кроз репрезентативне примере је обрађен краћи, али веома турбулентан временски период који су обележила бројна страдања, убиства, уцене, глобе и протеривања српског становништва са тих простора. Османске власти су биле веома попустљиве према арбанашким зулумћарима, нарочито када се радило о уништавању хришћанског елемента. Такав је био случај и приликом спаљивања десет кућа у селу Вериће, након чега су се оштећени жалили турским властима које нису предузимале мере против арбанашких зулумћара. Арбанаси су били увек спремни на изазивање нових немира, непослушност и неплаћање пореза, што је утицало на слабљење државе. Мутесариф у Пећи Сулејман паша је намеравао да заведе ред у кази, али није имао одобрење из Цариграда, одакле су уместо наредби о кажњавању изгредника стизала бројна одликовања и додељивани чинови.

Непрестано повлађивање султана Абдул Хамида и Порте подстрекивало је Арбанасе Пећке казе на нова насиља и прогоне Срба, који су се у све већем броју исељавали са својих имања.

Кључне речи: Срби, Арбанаси, Пећка каза, Османско царство, злочини, турске власти.

Пећка каза се налазила на северозападној граници истоименог санџака, на истоку се граничила са Приштинским санџаком, јужно са Ђаковичком казом, западно са Скадарким вилајетом и Гусињем, северозападно са Беранском казом и северно са Новопазарским санџаком (Ћорѓијевић, Шерић 2012: 419). У оквиру казе су се налазила следећа села:¹ Стрпче са (засеоком) Шибовиком, Отобан, Озрим,

* Виши научни сарадник, vesna.zarkovic07@gmail.com

** Рад је настао у оквиру научноистраживачког рада НИО по Уговору склопљеним са Министарством науке, технолошког развоја и иновација РС број: 451-03-47/2023-01/200020 од 3. 2. 2023. године.

1 Имена села се најчешће не поклапају са савременим називима. Основни разлог за то је бележење на османском језику, писмом које није прилагођено правом имену места. Убицаију отежава непостојање система, односно редоследа којим су села бележена. Многа од њих своје корене и име, у истом или делимично измењеном облику, вуку из средњег века. Други разлог су приређивачи салнаме који су је превели на македонски језик, не водећи рачуна о специфичностима српског језика. Поред тога, приређивачи се нису потрудили да побројана села упореде са савременим називима. Осим ових, субјективних, постоје и објективни разлози везани за демографске промене и настанак нових и губитак појединих старих насеља, као и промена имена због језичког развоја (нпр. Уњемир–Ујмир–Добра Вода; Горажда Вас–Гораждевац; Накло Вас–Накл). Настојећи да ове проблеме решимо и да забележимо под данашњим именом, користили смо се савременим

Орнобрдо, Студеница, Врело, Исток, Отоманци, Охце, Збеце, Стари Дрен, Пра-ска, Злокућани, Ештола, Штарица, Ујмир (Добра Вода), Млећане, Скарсеник, Сврке Гаш, Горњи Враговци, Стрелац, Стеникћ, Злопек, Сврка Доган, Ступ, Истинић, Врановац, Брестовик, Бело Поље, Бело Поље Подгор, Бакија, Белбеце, Полова, Пољане, Бањица, Прекале, Пригода, Берково, Бањица и (заселак) Шиковина, Бограке, Балинце, Бобојевци, Белоцеце, Перчова, Подисалха, Паскалица, Пабе-ракхан, Бабић, Беролић, Јокан, Горње Баране, Доње Баране, Јудеска, Пиштгане, Горњи Петрич, Доњи Петрич, Јошеник, Бело Поље Хас, Павлан, Тучеп, Велики Трбуховац, Мали Трбуховац, Трстеник, Требовић, Црнољак, Црколез, Црница, Чабић, Чопово, Челопек, Црновирлешине и (заселак) Бовоше, Драгонци, Дрење, Дреновчић, Дрсник, Долац, Добри До Шакир, Добовић, Долово, Догнова, Добри Дол, Гарчар, Дреновче и (заселак) Поток, Дубово, Дреново, Дреновче и (заселак) Кабаш, Ракош, Рудник, Радоловци, Рохот, Ресник, Риково, Раошић, Раушић, Радој-че, Дамон, Симогарле, Шановци, Шошојце и (заселак) Подгор, Сига, Захаћ, Тур-јак, Галобовци, Игларево, Грпшдефце, Главичица, Галокан, Грабовинче, Грабовац, Грабица, Габриник, Горње и Доње Каминће, Кош, Кашиче, Феличан, Кушерец, Карниче, Крушево, Чаково, Клина и (заселак) Јаша, Клинавац, Кабово, Крушево Паша, Крушевац, Котрадик, Косорић, Клуз, Клинчина, Велики Ђурђевић, Мали Ђурђевић, Ческово, Курефовци, Локафци, Леочина, Лесковчић, Лозбаце, Локе, Лојане, Љешане, Љевоша, Љутоглава, Лопоље, Лабљане, Липа, Лепбан, Мојовина, Мојстир, Морга, Млечовић, Ново Село Дејч, Некрофче, Накло, Бајрак, Наглавци, Сенболе, Ново Село Заимово, Ново Село, Воћњак, Вирминце, Видање, Волујак, Верић, Горње Бошанице, Јабланица Паша, Јагода, Јалова, Велика Јабланица, Мала Јабланица, Ново Село, Мала и (заселак) Лотва, Велики Штовић, Доње Рогово, Ра-калага, Стара Ругова, Велики Штевић, Бепик, Ругово, Кошугане, Јошаница Ругов-ска, Кућиште, Чечај, Боге, Шкреље (Ћорѓиев, Шериф 2012: 413–414).

Седиште казе је била варош Пећ,² чији су зачеци још у средњем веку. Путо-писци из XIX века обавезно бележе ову варош због њеног трговачког карактера. Средином XIX века пећка чаршија је имала преко 960 дућана. По подацима Ами Буеа у Пећи је било 2.000 кућа са 7–8.000 становника, међу којима су знатан део чинили православни. Нешто касније, др Јозеф Милер пише да је у Пећи било 2.400 кућа са око 12.000 становника. Православних домова је имало 130, а било је и 20 римокатоличких породица. Каснији путописци Иван Фрањо Јукић, Гедеон Јосиф Јуришић и Александар Гиљфердинг повећавају број муслиманских домова на 4.000, док је православних било око 800. Сви путописци, почев од Буеа, говоре о Пећи

топографским картама (секције Пећ и Косовска Митровица), као и имеником места који је при-редно Ј. М. Овадија 1935. године. И поред тога, поједина села наведена у салнама нисмо успели да разрешимо, па смо их оставили у оном облику како су забележена у штампаном издању.

2 Према Салнама за 1896/97. годину име вароши на српском и албанском језику гласи Пећ, док је „старо име казе и околине“ без Ругове, било Петшијом. Име је наводно настало тако што је султан Мехмед Освајач уписао војног команданта каква је ово област и добио одговор „Много добра“, што се на тадашњем дијалекту изговарало Петшијом. Временом је име евалуирало у Ипек (Ћорѓиев, Шериф 2012: 416). Овако тумачење имена вароши Пећ свакако је здраворазумско и неспојиво је са његовим постанком. Познато је да име Пећ долази од општесловенског Пешт, што значи пећина и среће се још током средњег века (Динић 1978: 347–353).

као несигурном месту „где су сви били јавни хајдуци“, због чега је путовање овим крајем било изузетно опасно (Костић 1922: 81–82; Стојанчевић 2010: 190–191). Користећи се Милеровим истраживањем Владимир Стојанчевић је израчунао број сеоског становништва у пећком, ђаковичком и призенском округу. Према његовом прорачуну било је укупно 80.150 муслимана и 56.250 хришћана, од чега у пећком округу 22.750 првих и 30.250 других (Стојанчевић 1994: 83).

Варош Пећ је крајем XIX века била подељена на дванаест махала и бројала је око 2.000 кућа. Каза Пећ се делила на четири нахије: Ругово, Подгор, Беране (Баране) и Орта са 192 села. Према Салнами за 1896/1897. годину попис становништва није у потпуности био урађен, пописано је укупно 12.977 житеља, од којих су 7.978 били муслимани, а 4.999 православни и римокатолици, док је Рома било прилично мало. С обзиром на величину казе и села, као и бројност породица, сматра се да је каза Пећ имала нешто мање од 50.000 становника (Ћорђевић, Шериф 2012: 416–417).

Број српских домова у Пећкој кази није једноставно израчунати зато што нема поузданих података. По мишљењу Стојана Новаковића „Турска не може или не уме да преброји сама своје царство“. Податке о бројном стању Срба налазимо у *Епархијалнику рашко–џиризенском* који је настао по доласку митрополита Дионисија на чело те епархије. Иако је сам Новаковић сумњао у потпуну тачност ових података, у недостатку других доносимо их у табели. Пећ и протопрезвитерат пећки је 1899. године имао следеће (Задужбине Косова, 1987: 647–648):

1.	Цркава у којима се служи	8
2.	Црква у селу Истоку, метох манастира Високих Дечана	1
3.	Цркава у којима се не служи	3
4.	Цркава у развалинама	40
5.	Манастира у којима се служи	2
6.	Манастира у развалинама	2
7.	Архимандрита	1
8.	Игумана	1
9.	Јереја	8
10.	Јеромонаха	7
11.	Јерођакона	1
12.	Монаха	1
13.	Парохија	10
14.	Православних домова	1552

Варош Пећ је почетком 1899. године представљала центар окупљања Арбанаца, уједињених око циљева уперених против српског становништва. Бројни Арбанаси из разних крајева су се јануара те године састали и одржали збор, на којем се говорило о противљењу реформама и проширењу племенске самоуправе. Порта је преко утицајних бегова истакла значај јединства и заједничког деловања од могућих напада Србије и Црне Горе (Војводић 1988: 225–226; Микић 1988: 47; Зарковић 2015: 79–92). Договор међу њима је код Срба изазивао забринутост и наговештавао још већу несигурност. На положај српског становништва негативно су се

одражавали арбанашки договори, али и међусобни сукоби. То најбоље илуструје догађај који се збио у селу Верићи у којем је било 12 српских кућа и две арбанашке куле, Сејди Саке и Фетаха Верића. Сукоб двојице арбанашких зулумћара и рањавање Фетаха од стране Сејди Саке утицали су на браћу рањеног да запале кућу Јована Видића, чифчије нападача. Арбанаси се нису зауставили само на паљењу једне, него су запалили укупно десет кућа и 106 кућних зграда. У пуцњави је рањена једна српска жена, док је дојила дете. Овај догађај јасно осликава ситуацију у којој су се налазили Срби Пећке казе и указује на немоћ и незаинтересованост турских власти да спрече насиља. Поред тога, он представља прекретницу код Арбанаса, који су у ранијим обрачунима ретко убијали жене и децу. Од тог времена ниједна од ове две групе није била поштеђена арбанашких зулума.³

У сукобу две завађене арбанашке стране, Фетахови припадници су заробили поједине Србе, међу којима су се налазила деца Трифун, Јаков, Јован и Иван и шест жена: Стојна, Неда, Стака, Стојана, Петра и Неда. Без крова над главом је остало 64 мушкараца и 51 жена (Задужбине Косова, 1987: 654). Србима села Верићи је била причињена немерљива штета, коју приказујемо табеларно (Перуничкић 1985: 409).

	<i>Појореоци</i>	мушки	женски	говеда	оваца	коња	штета
1.	Јован Видић	9	8	36	85	5	40.000 гр.
2.	Обрад Степановић	14	11	21	157	6	35.000 гр.
3.	Јосиф Вучић	3	2	4	–	–	3.000 гр.
4.	Миљутин Поповић	3	4	12	30	1	20.000 гр.
5.	Вуле Раденковић	5	3	10	–	–	4.000 гр.
6.	Живко Живковић Из ове куће је погинула Стојка.	11	6	16	46	–	6.000 гр.
7.	Трифун Спасић	4	6	11	–	–	4.000 гр.
<i>Ови су сви заробљени:</i>							
8.	Илија Радојковић	5	3	13	–	1	3.000 гр.
9.	Јанићије Петровић	2	1	–	–	–	2.000 гр.

По наредби пећког мутесарифа извршена је процена штете и утврђено да износи 140.437 гроша и 20 пара. Конзул Краљевине Србије у Приштини Светислав Симић је тврдио да су Срби села Верића много више оштећени и да је митрополи-тов заменик, као учесник у процени био приморан да потпише овакву процену.⁴

Чланови из десет попаљених кућа су након штете и претрпљеног губитка били месец дана смештени по арбанашким кућама и услед Фетахових претњи нису смели да излазе. Касније су размештени по кућама и колибама осталих хришћана

3 Државни архив Србије (=ДАС), Министарство иностраних дела (=МИД) Политичко одељење (=ПО), 1899, ролна 201, А/21, Пов. № 106, конзул С. Симић – В. Ђорђевићу, министру иностраних дела, Приштина 13/25. април 1899; Перуничкић 1985: 400–402.

4 ДАС, МИД ПО, 1899, ролна 201, А/21, Пов. № 128, конзул С. Симић – В. Ђорђевићу, министру иностраних дела, Приштина 28. април / 1. мај 1899; Перуничкић 1985: 428.

(Перуничкић 1985: 413). Срби су упућивали притужбе пећком мутесарифу, али нису изазвали његову реакцију. Уместо да предузме одређене мере и спречи даља насиља, мутесариф је о догађајима у Пећкој кази само информисао косовског валију Хафис пашу, који је након десет дана, највероватније на позив локалних бегова Мула Зеке и Зејнел бег Махмудбеговића дошао у Пећ (Јагодић 2009: 57). Према мишљењу конзула из Приштине Светислава Симића, пећки бегови су се одлучили на овај корак јер је постојала опасност да се у збивања укључе и поједине европске државе и да догађај из села Верића поприми шире размере, нарочито након доласка Исе Бољетинца и његових 25 другова из Митровице који су притекли у помоћ Сејди Саки. Веома је карактеристично за збивања у Пећкој кази да је долазак косовског валије са војском утицао да се Арбанаси одмах и пре него што је ишта предузето разиђу, а Фетаховићи, услед страха од хапшења, разбеже. По валијином наређењу, најпре је била порушена кула Фетаховића, а затим још неколицини познатих зулумћара.⁵

Четири дана након валијиног доласка, 7. маја⁶ у правцу подгорских села, на југоисточној падини Мокре која дели Колашин од Пећке казе, стигло је ново војно појачање, састављено од табора пешадије, два буљука коњаника, жандарма и полубатерије од два топа, које су предводили Зејнел бег Махмутбеговић и Муртез ага, жандармеријски бимбаша. Муслимани и хришћани су долазак војске и боравак валије у Пећи тумачили као последицу протеста конзула из Приштине, упућивања жалби султану са српске стране и чешћем писању штампе о положају Срба.⁷ Војска је за време боравка по подгорским селима запалила девет кула: у селу Верићи три, Фетаху, Максуту и Сејди Саки, у Љубижди две, Мустафа бегу и Адем Шаљи, у Капици једну, у Дубову једну, због убиства арбанашког детета од стране Арбанаса, у Врелу једну, због међусобног отимања земље и у Старом Дворану једну, због напада Арбанаса на скупуљача пореза.⁸

Вести које су из пећког краја долазиле до конзулата Србије у Приштини указивале су на узнемиреност Арбанаса, поготово после сазнања да је валија одлучио да им наплати порез. У жељи да, након гласина о прикупљању пореза, провери расположење, конзул Симић је задужио приштинског свештеника да се приликом путовања у манастир Девич подробије информисе од Дреничана, најупорнијих у неиспуњавању обавеза и неплаћању пореза.⁹ Иако су валијини постушци у почетку храбрили српско становништво, упућенији су били неповерљиви према турским властима. Један од таквих је био и Хаџи Витко, члан меџлиса више од тридесет година, који је у присуству конзула тврдио: „Упамтите што ћу вам рећи:

5 ДАС, МИД ПО, 1899, ролна 201, А/21, Пов. № 123, конзул С. Симић – В. Ђорђевићу, министру иностраних дела, Приштина 26. април / 8. мај 1899; Перуничкић 1985: 410–411; Недељковић 2019: 117–118.

6 Датуми у тексту су навођени по новом, а у напоменама паралелно, по старом и новом календару.

7 ДАС, МИД ПО, 1899, ролна 201, А/21, Пов. № 130, конзул С. Симић – В. Ђорђевићу, министру иностраних дела, Приштина 30. април / 12. мај 1899; Перуничкић 1985: 431–433.

8 ДАС, МИД ПО, 1899, ролна 201, А/21, Пов. № 134, конзул С. Симић – В. Ђорђевићу, министру иностраних дела, Приштина 5 / 17. мај 1899; Перуничкић 1985: 437–438.

9 ДАС, МИД ПО, 1899, ролна 201, А/21, Пов. № 130, конзул С. Симић – В. Ђорђевићу, министру иностраних дела, Приштина 30. април / 12. мај 1899; Перуничкић 1985: 431–433.

Докле год се некажњени могу разметати и радити што хоће муфтија и Сулејман паша у Приштини, Мула Зека у Пећи и још неколико оваких у другим местима, не надајте се никакومه добру. Све је то калај. Хоће да замажу свету очи. Мора бити да има нешто, чега се боје. Чим то прође, све ће поћи по староме“.¹⁰ Мудро тумачење овог угледног Србина је најбоље дочарало однос турских власти према арбанашким зулумћарима, јер се валијин рад у суштини свео на прикуљање пореза на земљу и стоку, али не и војницу. Према тврдњи повереника приштинског конзулата порез се прикуљао углавном од оних који су имали мања имања и нису били спремни на пружање отпора. Још једна чињеница која указује на неискрене намере је што су за прикуљање пореза били задужени пећки агалари, а не турски чиновници.¹¹ Валијин боравак се заснивао на свакодневним састанцима са кључном фигуром у овом крају Мула Зеком и Зејнел бегом Махмутбеговићем и само је привидно учинио ситуацију подношљивом.

Конзул Краљевине Србије у Приштини Светислав Симић је увиђао да власти из Цариграда све више повлађују Арбанасима и предвиђао да ће се такав став негативно одразити на државу. Сматрао је да се политиком повлађивања Османском царству наноси велика штета у финансијском погледу, а њене последице и те како осећају Срби. Као пример је наводио да Мула Зека редовно узима под годишњи закуп десетак у Пећкој кази по цени од 8.000 лира, а много сиромашнија Приштинска каза се издавала за 23.000 лира. Овакаву политику је тумачио као вид богаћења арбанашких првака на рачун државне касе и раје која ће, по њему, на крају резултирати урушавањем Царства.¹²

Сељаци села Верића који су остали без игде ичега су искористили валијин боравак у Пећи и осам пута подносили арзовале (молбе). Обећано им је да ће добити 6.000 ока кукуруза и да ће им се саградити по једна колиба у истом селу, нашта они нису пристали.¹³ Са насталом ситуацијом је био упознат и руски конзул у Скопљу Виктор Машков који је обећао да ће се у својој амбасади у Цариграду заложити за помоћ оштећенима. Присутним Србима је поклонио лиру, саветовао их да отпутују у престоницу и да се за помоћ обрате и српском конзулу. Четворица српских сељака су у Скопљу још једном разговарали са валијом и затражили одобрење да отпутују у Цариград. Захтев им је одбијен, понуђено им је као и раније и саветовано да се врате назад у Вериће. Међутим, страх је био оправдан и одбијали су сваку понуду док се не уклони Фетах. Предлагали су да се задатак повери Сејди Саки из Сушице, који је на валијин позив дошао у Скопље. Конзул Србије у Приштини је дозволио да су оштећени Срби у Пећкој кази испољавали жељу да се зликовац Фетах уклони, да им се надокнади настала штета, подели оружје и доста муниције, а били су спремни да сами саграде куће. У супротном, сматрали су да им је опстанак немогућ,

10 ДАС, МИД ПО, 1899, ролна, А/21, Пов. № 132, конзул С. Симић – В. Ђорђевићу, министру иностраних дела, Приштина 26. април / 8. мај 1899; Перуничкић 1985: 434–437.

11 ДАС, МИД ПО, 1899, ролна 201, А/21, Пов. № 148, конзул С. Симић – В. Ђорђевићу, министру иностраних дела, Приштина 19/ 31. мај 1899; Перуничкић 1985: 442–445.

12 ДАС, МИД ПО, 1899, ролна 201, А/21, Пов. № 164, конзул С. Симић – С. Лозанићу, заступнику министра иностраних дела, Приштина 2/14. јун 1899; Перуничкић 1985: 452–453.

13 ДАС, МИД ПО, 1899, ролна 201, А/21, Пов. № 150, конзул С. Симић – В. Ђорђевићу, министру иностраних дела, Приштина 24. мај / 5. јун 1899; Перуничкић 1985: 446.

па су као једно од решења истицали и пресељење у Србију, јер су били одлучни да обрађују земљу која би им се доделила.¹⁴ Светислав Симић у том тренутку није имао право решење којим би се на најбољи начин решила ситуација и пружила помоћ сељацима. У једном од бројних извештаја које је слао Влади у Београду поводом насталих догађаја као могуће је наводио два решења. У првом је предлагао да се Верићанима омогући пресељење у Србију, а у другом да од валије затраже помоћ и земљу у околини Скопља, под изговором да не желе да напуштају царску државу. Према мишљењу конзула, једноставније је било реализовати први предлог који је уједно могао да послужи као оштар протест на Порти и јак аргумент за планирану конференцију у Хагу.¹⁵ На тај начин би се обелоданиле све слабости турске власти и указало на неуспелу валијину мисију у Пећи.¹⁶

Срби из шест села у Пећкој кази су по угледу на оне из Верића предали валији тужбе у којима су наводили да су им претњом затражене суме од 50 до 100 лира. Селима Беркову, Кошу, Осојану, Пољану, Дреновчићу и Дрснику је претила иста судбина као и Верићу ако не исплате тражену суму. За разлику од њих, Гораждевцу је била одређена већа глоба, од 150 лира.¹⁷ Након тужби из побројаних шест села, жалили су се и српски сељани из још једанаест села. Иако су њихови представници добили обећања да ће турске власти предузети мере да им се поправи положај, ситуација је и даље остала непромењена, а Пећком казом су овладали арбанашки зликовци.¹⁸ Међу најупорнијим су се налазили браћа Фетаховићи, Цољ Сокол и Јусуф Капитић, који су подељени у три чете обилазили околна села, претили, уцењивали, палили, убијали и остали некажњени за своја недела.¹⁹

Охрабрени ситуацијом у селу Верићи и Арбанаси осталих крајева Пећке казе су наставили да врше притисак и глобе српске сељане. На удару су се нашли Јован Спасојевић и Коста Мишић из села Беркова. Јусуф Капитић из Жача је најпре са 600 гроша уценио Јована, а када није добио очекивану суму, у току ноћи му је запалио све зграде у дворишту. Упркос причињеној штети, Јован и Коста су били приморани да исплате по 600 гроша. Међутим, зулумћар се није зауставио на томе него је наставио са уценама и од Милована Лазаревића из истог села захтевао да му преда 2.000 гроша. Бројни зулумћари из Пећке казе су пљачкали и вршили злодела и ван ове територије. Таква судбина је задесила Милоја Петровића из Ђуреновића, у Рожајској кази, којем су Арбанаси из Радевца отели коња и 92 гроша. Поред тога, претукли су га кундацима. Карактеристично за ове и сличне злочине је да су се

14 ДАС, МИД ПО, 1899, ролна 201, А/21 Без броја, Исказ Димитрија Степановића и Јована Живковића, сељака из села Верића из Пећке казе о насиљу и паљевини; Перуничих 1985: 412–414.

15 За ову конференцију је припреман детаљан поименични списак о арбанашким зулумима, штампан у виду Плаве књиге која, нажалост никада није предочена у Хагу (Преписка о арбанашким насиљима у Старој Србији 1898–1899; Војводић 2007: 265–274).

16 ДАС, МИД ПО, 1899, ролна 201, А/21, Пов. № 163, конзул С. Симић – В. Ђорђевићу, министру иностраних дела, Приштина 31. мај / 12. јун 1899; Перуничих 1985: 449–451.

17 ДАС, МИД ПО, 1899, ролна 201, А/21, Пов. № 163, конзул С. Симић – В. Ђорђевићу, министру иностраних дела, Приштина 31. мај / 12. јун 1899; Перуничих 1985: 449–451.

18 ДАС, МИД ПО, 1899, ролна 201, А/21, Пов. № 164, конзул С. Симић – С. Лозанићу, заступнику министра иностраних дела, Приштина 2/14. јун 1899; Перуничих 1985: 452–453.

19 ДАС, МИД ПО, 1899, ролна 201, А/21, Пов. № 163, конзул С. Симић – В. Ђорђевићу, министру иностраних дела, Приштина 31. мај / 12. јун 1899; Перуничих 1985: 449–451.

дешавали у време док је валија боравио у Пећи. Милоје је хтео да искористи његово присуство, али уместо да добије заштиту, валија га је упутио на лечење у болницу.²⁰

Поменути Јусуф Капитић је у договору са Џољ Соколом наметнуо глобу по 10 лира Теодосију Ђурићу и Сави Остојићу из села Осојана. Своје претње су остварили и Теодосију зашили стаје и кошеве.²¹

Арбанаси Пећке казе су свој бес и мржњу испољавали и према православним светињама. Суља Бушати из Церовика је непрекидно ометао рад свештеника и учитеља у селу Долац. Њихова истрајност да и даље обављају службу изазвала је огорчење арбанашког зликовца који је, у жељи да их убије, пуцао најпре на цркву, затим на школу и на крају истукао и истерао ђаке. И овог пута је изостала реакција турских власти које су дозволиле да се затворе црква и школа (Задужбине Косова, 1987: 652).

Острашћеност арбанашких насилника осетили су и Срби у вароши који нису могли да рачунају на заштиту војске и валије. Арбанаси су разрезали глобу од по 30 лира пећким трговцима Матеји Филиповићу, Стеви Рајићу и Василију Димитријевићу, иначе члану идаре меџлиса. Нимало бољи однос није био ни према власницима механа, који разуданим злочинцима нису могли да наплате пиће. Таквој ситуацији доприносила је и валијина одлука да за заштијског бимбашу у Пећи постави Хаџи Метнина, убицу неколико Срба, који није кажњаван за учињена злодела. Уместо да буде ухапшен и осуђен, био је позван у Цариград, одакле се вратио са чином бимбаше. Њега су подржавали Арбанаси из Ругова са којима је глобио Србе у Пећи.²²

Свакодневни притисци, претње, глобе и убиства српског становништва у Пећкој кази, као и у другим крајевима Косовског вилајета, појачавали су страх. За време валијиног присуства у Пећи дешавали су се зулуми много ширих размера, каквих до тада није било. Конзул у Приштини је такву ситуацију објашњавао чињеницом да је у том крају главну улогу имао Мула Зека, којег је назвао пашом, а валију Хафис пашу, представника државне власти, субашом. Сви зулумџари су имали заштиту, најпре Мула Зеке, а затим валије. За разлику од Срба из села Верића који су остали без својих домова и истрајавали голи и боси, они су били на слободи и настављали са својим старим занатом да уцењују и глобе. Валија је у почетку обећавао да ће расположивом војском завести ред. Међутим, очекивања српског становништва се нису испунила, а бројне жалбе су остале нерешене. Валијин рад се свео на прикупљање пореза, а према тврдњи једног турског чиновника било је прикупљено 1.000 лира. Према процени, радило се о веома малој суми, недовољној да покрије двомесечне трошкове боравка и исхране војске, плате чиновника и потраживања лифераната. Запажање и закључак конзула Симића

20 ДАС, МИД ПО, 1899, ролна 201, А/21, Пов. № 129, конзул С. Симић – В. Ђорђевићу, министру иностраних дела, Приштина 30. април / 12. мај 1899; Перуничкић 1985: 429–431; Задужбине Косова, 1987: 654.

21 ДАС, МИД ПО, 1899, ролна 201, А/21, Пов. № 163, конзул С. Симић – В. Ђорђевићу, министру иностраних дела, Приштина 31. мај / 12. јун 1899; Перуничкић: 1985: 449.

22 ДАС, МИД ПО, 1899, ролна 201, А/21, Пов. № 209, конзул С. Симић – С. Лозанићу, заступнику министра иностраних дела, Приштина 21. јун / 3. јули 1899; Перуничкић 1985: 464–465.

је да валијин рад није донео никакве резултате, али је јасно потврдио немоћ турских власти, лош положај Срба у Пећкој кази и мањкавост система на којима се заснивала политика повлађивања Арбанасима.²³

Валијине одлуке су у знатној мери зависиле од става Мула Зеке, на чији наговор су Сејди Сака и Кадрија Х. Муртез ухапшени. Иако им је на почетку обећана награда због држања приликом страдања села Верића, валија се предомислио и ухапсио их. За време пожара Сејди Сака је у своју кулу примио малолетну српску децу и жене, међу којима је била и једна запрошена девојка. Он је посетио конзулат у Приштини и том приликом на српског конзула оставио утисак непоковареног и поузданог Арбанаса, верног традицији и патријархалном васпитању. Таквим одликама је уливао поверење код српског становништва у подгорским селима. Срби су управо због поменутих особина од валије захтевали његову заштиту. Сматрали су да се стање може поправити ако се Сејди Саки додели чин чауша и стави на располагање 30 аскера којима би командовао. Валијино уверавање да ће им испунити тражено није се реализовало јер је на Сакин наговор одређен за заштићу Реџеп Фериз, чија је главна препорука била што је уништио више од десет српских домова и заједно са Фетаховићима учествовао у паљењу села Верића.²⁴

Већина војске, осим једног батаљона аскера и два табора буљука старе коњице се, након валијиног одласка 1. јула 1899. године, повукла из Пећи. Задатак да обилазе казу поверен је двојци буљукбаша, Емин Суљи и Ибу Халачу, којима је додељено по двадест нових заштића. Сама чињеница да ниједном од предложених за које су се Срби залагали није додељена било каква улога, него оним са препоруком Мула Зеке, наслућивала је нове невоље. Такав избор је умногоме допринео и поновном организовању његових штићеника Фетаховића који су око себе почели да окупљају остале злудумаре и плаћају им месечно по четири медедије да извршавају Зекине наредбе.²⁵

Примат у вршењу злочина у самој вароши преузео је Адем Зајим, син заштијског јузбаше у Новом Пазару. На хришћански празник Преображење напао је механџију Глигорија Петровића и отео му 18 белих медедија. Био је то четврти напад на њега, након којег му је до тада одузео више од 6.000 гроша. Сличну судбину доживели су неки Живко Жуња и бакалин Риста Тимотијевић из чијих руку је отета кеса са преко 1.700 гроша. Упркос несигурности у Пећи, много гора ситуација је била по селима у којима се број српског становништва смањивао и који су осећали последице безвлашћа и међусобних арбанашких трвења. У селу Јошаници трајала је непрестана борба два фиса, Бериша и Хот, која се рефлектовала и на положај Срба.²⁶

23 ДАС, МИД ПО, 1899, ролна 201, А/21, Пов. № 186, конзул С. Симић – С. Лозанићу, заступнику министра иностраних дела, Приштина 14/26. јун 1899; Перуничкић 1985: 460–461.

24 ДАС, МИД ПО, 1899, ролна 201, А/21, Пов. № 201, конзул С. Симић – С. Лозанићу, заступнику министра иностраних дела, Приштина 18/30. јун 1899; Перуничкић 1985: 462–464.

25 ДАС, МИД ПО, 1899, ролна 201, А/21, Пов. № 204, конзул С. Симић – С. Лозанићу, заступнику министра иностраних дела, Приштина 23. јун / 5. јули 1899; Перуничкић 1985: 465–466.

26 ДАС, МИД ПО, 1899, ролна 201, А/21, Пов. № 316, конзул С. Симић – В. Ђорђевићу, министру иностраних дела, Приштина 25. август / 6. септембра 1899; Перуничкић 1985: 478–480.

Понашање Адема Зајима и ривалство са Ибрахим Мехмед Реџићем резултирало је убиством овог другог 31. августа. Тај догађај је одјекнуо у Цариграду и могао је да доведе до ширег обрачуна двеју група завађених страна. Убица Адем Зајим је био Пећанац, а убијени Реџић је припадао Руговцима, на које се ослањао Мула Зека. Постојала је могућност да дође до већег сукоба, па је валија више пута телеграфисао Алил паши Махмутбеговићу да иде у Пећ. Он је морао да се повинује депеши из Цариграда и кренуо у узаврелу варош. Био је противник Хаџи Мула Зеке, али своје непријатељство није јавно истицао.²⁷

Бесправан положај Срба у Пећкој кази допринео је већем иселавању. Поред многих који су напустили своја имања био је и Ђорђе Н. из села Црколеза, са 20 српских кућа. Он је из другог покушаја са својих 40 чланова породице и стоком пребегао у Србију. Први пут је био безуспешан јер је ухваћен, опљачкан и враћен натраг у Црколез.²⁸

Политичка ситуација у целом Косовском вилајету је 1900. и 1901. године била непредвидива, а у нестабилном положају се налазио и валија Хафис паша (Историја српског народа, VI/1 1983: 323). За само те две године дешавали су се злочини апокатиптичних размера над Србима у Косовском вилајету, од којих су највише страдали у Пећкој кази. Разлог лежи у чињеници да су они, поред арбанашког терора били изложени и свакодневним нападима Арбанаса римокатолика (Zarković 2020: 271–289).

У Приштинском, Призренском и Пећком санџаку је завлада права анархија која је била најизраженија у Пећком. Међу Арбанасима су били веома лоши односи и скоро да није било несуклобљених фисова и села, до те мере да многи нису смели да долазе до града. Забележено је више сукоба, а један од њих се догодио почетком фебруара 1900. године, у близини Дечана, где је било пет мртвих. Сви заплети и несугласице настајали су због отимања српских имања. Ситуацију су доста отежавали бегови и главнији људи у Пећкој кази које је Аустрија ставила у своју службу. Отворено се говорило да ће песмом дочекати Аустрију, а против Србије ће се борити до последњег метка. Аустријска пропаганда је имала велики утицај на овом простору, а уз помоћ њене дипломатије римокатолици су ферманом добили дозволу да сазидају цркву у Пећи.²⁹

Срби су били препуштени самовољи Арбанаса, без икакве заштите. Због немогућности да издрже зулуме почели су да набављају оружје и да сами пружају отпор. О таквој борби је сведочио Живан Арсић из Ђураковца, који је бранећи свој дом убио једног Арбанаса и одлучио да се не предаје. У истој или чак горој ситуацији нашли су се Коста Типулић и Крста Јанковић, који су, упркос тешком рањавању Јанковића, убили једног арбанашког нападача. Терор Арбанаса се из села прелио и у Пећ, где су Србима, али и поштеним Турцима највише претили: Адем Зајим,

27 ДАС, МИД ПО, 1899, ролна 201, А/21, Пов. № 318, конзул С. Симић – В. Ђорђевићу, министру иностраних дела, Приштина 25. август / 6. септембар 1899; Перуничкић 1985: 482–483.

28 ДАС, МИД ПО, 1899, ролна 201, А/21, Пов. № 111, конзул С. Симић – В. Ђорђевићу, министру иностраних дела, Приштина 15/27. април 1899; Перуничкић 1985: 407.

29 Државни архив Србије (=ДАС), Министарство иностраних дела (=МИД) Политичко–просветно одељење (=ПШО), 1900, ред 22 (1), Пов. № 30, конзул С. Симић – В. Ђорђевићу, министру иностраних дела, Приштина 16/28. фебруар 1900.

Ибрахим Мехмед Реџић, Сума Куртулић и Мица Кариманагић. Они су из српских дућана, без плаћања узимали еспап и слали кукурузна зрна. На тај начин су им поручивали да спреме онолико лира колико су добили зрна. Свакодневни живот додатно је отежавала ситуација због затварања пута Митровица–Пећ и немогућности слободног кретања.³⁰

Акције водећег актера Цољ Сокола, уперене против Срба Пећке казе обележиле су лето 1900. године. Он је заробио и мучио времешног Радојка Н. из села Кош од којег је захтевао 50 лира. На већу суму, од 100 лира, најпре је уценио калајџију Панту Х. Шантрића и његовог радника, а затим разоружао и затворио. Поред тога, од заробљеног Панте је тражио да му, уз посредовање познаника, од турских власти издејствује чин заптијског наредника. Ухваћени Срби су петнаест дана били затворени, али су искористили непажњу чувара да побегну и после тродневног тумарања преко шума стигли у Пећ. Мутесариф их није заштитио, већ им је упутио презир и оптужио речима: „Врати Цољ Соколу четири мартинне, што си му их при поласку из куле придигао, иначе ћеш пропасти“. Угледан и отресит Панта је размишљао о напуштању имања и пресељења у Србију, али га је конзул из Приштине одвратио од намере и предложио да се привремено склони у Митровицу. Арбанашки зулумџари су свакодневно обилазили села и враћали се са пленом. Тако су Недељку Н. из Стропца отели 2 вола и 5 коза, Митру Тијанићу из Црколеза запалили бачевину, а Ивку Ашанину узели 8 лира. Живку Симићу из Бања су са ливаде украли кобилу, краву и јунца, али се није жалио мутесарифу, с обзиром да је већ имао информацију да, услед притиска не напушта хућумат. Мета зликоваца нису били само појединци, него и читава села. Риста Ракић из Кијева је јављао конзулату у Приштини да су Тафа Лука и Шабан Кајтас, из истог села и Тахир Фазлија из Ђурђевица наредили да се сви Срби иселе. У Кијеву је имало 20 српских кућа са 300 чланова и били су уцењени да ће им се узети имање или да се потурче, нашта нису пристајали. Спокојни нису били ни у вароши, јер је трговцу Живку Попадићу била обијена и опљачкана кућа (Задужбине Косова 1987: 655).

Арбанаси су своје снаге током читаве 1900. године усмерили на уништавање српског становништва. Наручу им је ишло стање у држави у којој је власт све више губила ауторитет, недостајало је новца за текуће управне потребе, а број незадовољних у турској војсци и међу чиновницима се увећавао. Почетак 1901. године обележен је арбанашким покретима широм Косовског вилајета који су захватили и Пећку казу (Војводић 1988: 331; Војводић 2007: 283). Тих дана су се шириле вести о тајном савезу између Србије, Бугарске и Црне Горе, за који су Арбанаси веровали да је склопљен у циљу распарчавања Османског царства. Ови покрети су донекле резултат рада аустријске пропаганде која је нашла упориште у бројним платежницима, подржаних од фратара. Међу њима се налазио и Мула Зека који је арбанашке поглавице позивао на састанак. Поред његовог, арбанашким првацима у Пећи и Ђаковици су стизали и други позиви и апели на слогу и пружање отпора свакој другој сили, осим Аустрији, у случају да крене у правцу Митровице.

30 ДАС, МИД ППО 1900, ред 22 (II), Пов. № 61, конзул С. Симић – В. Ђорђевићу, министру иностраних дела, Приштина 17/29. март 1900.

То је утицало на Арбанасе пећког краја да се организују и што хитније међусобно вежу бесу, као што су радили у случају када им је предстојала нека борба с непријатељем (Перуничих 1989: 165–168). Мула Зека је био продужена рука Двојне монархије и зато је тежио да међу Арбанасима изазове масовнији покрет и демонстрације против балканских држава. Он је 1. фебруара 1901. године из Пећи упутио телеграм султану и понудио 1.500 Арбанаса, спремних да бране границу. Султан је одбио понуду, бојећи се да би арбанашки добровољци, под изговором да штите границу, вршили разне зулуме над хришћанским становништвом, што је могло да изазове велике нереде у Старој Србији и закомпликује ситуацију са балканским државама (Перуничих 1988: 32–34).

Мула Зека је господарио ситуацијом у целој Пећкој кази, у којој према процени конзулата у Приштини почетком XX века није било више од 1.500 српских породица. Није му се допадао рад Сулејман паше, постављеног 1900. године за мутесарифа у Пећи, као ни његова одлучност да се обрачуна са зликовцима. Зато је много пута, користећи се својим ауторитетом, интервенисао код новог мутесарифа, али и у Цариграду, да се ухапшени преступници ослободе. Сулејман паша је по доласку за мутесарифа у неколико махова покушавао да спречи арбанашке зулуме, али је наилазио на разне препреке и интриге њихових предводника на Порти и у Јилдизу. Не желећи да себе излаже критикама у Цариграду, мутесариф је своју акцију ограничио само на варош Пећ и донекле завео ред. Војничке патроле су обилазиле сваку махалу, контролисале ситуацију, хапсиле наоружане, а Сулејман паша је свакодневно обилазио град, вршећи полицијску службу. Насупрот мирној ситуацији у вароши, у селима Пећке казе и даље су господарили зликовци који су упућивали претње мутесарифу. Забележен је случај 12. јула 1900. године у селу Јеловцу и протеривање Милована Глигоријевића и Михаила Симића, са имања вредног 70.000 гроша од стране неколико Арбанаса, предвођених Тахиром Фазлијом. Протерани Срби су боравили у Пећи и просили да прехране своје породице. Мутесариф је био упознат са судбином прогнаних, али није предузео мере да отера узурпаторе са српских имања (Перуничих 1988: 34–35).

Сулејман паша, усредсређен на саму варош, није пропустио прилику да се обрачуна са Ибрахимом Мехмед Реџићем, једним од најгорих зликоваца у Пећи, на чији је наговор у чаршији убијен најстарији син Мустафа бега. Реџић је био пореклом Руговац, отресит, богат и веома дрзак, а почињена злодела, учене, глобе, крађе и отимачине осетили су и Срби и Турци. У његовој кули, у близини Пећи на путу према Патријаршији скривао се убица са још неколико Арбанаса и нису пристајали на предају. Између скривених и војске је дошло до обрачуна у којем су погинула два војника, а по двојица са обе стране су били рањени. Помоћ и подршка Руговаца, на коју је Реџић рачунао је изостала, а затворени су се након паљења куле предали. По команди Сулејман паше прекинута је паљба, а ухапшени су одведени код Бајрамагине чесме, где су убијени. Озлоглашеног Ибрахима су мртвог вукли до хућумага. Акција мутесарифа и убиство једног од најгорих зликоваца одјекнула је Пећком казом и деловала је поражавајуће на Арбанасе, али не и на српско становништво и конзула у Приштини. Он је сматрао да посланику Краљевине Србије у Цариграду овај случај може послужити

као аргумент да од Порте и султана тражи енергичније деловање и осталих представника власти у свим деловима Косовског вилајета (Перуничкић 1988: 36–37).

Незадовољство Арбанаса због убиства Ибрахима Мехмед Реџића и рушења куле најпре су испољили Руговци, Арбанаси из Истинића и Реке, у коју спада Вокш, Јуник и Малесија. Они су намеравали да организују напад на Сулејман пашу и у томе су их потајно подржавали Зејнел бег Махмутбеговић и Риза бег из Ђаковице, противници мутесарифа. Због убиства је уследила истрага, након које је Сулејман паша два пута подносио оставку, али у Цариграду није уважена. Као подршка мутесарифу, у Пећ је стигао султанов изасланик Шемси паша, богате војничке каријере коју је градио широм Османског царства.³¹ Анализирајући ситуацију у Косовском вилајету закључио је да: „Зла има исувише, не знаш ће је прђе. Зликовцима није се на пут стајало, зато су и ницали као печурке. Судови су криви што су им попустили“ (Јагодић 2009: 63). Мислио је да, уз напор, може успоставити ред, па је од Цариграда затражио војно појачање с намером да га употреби против побуњеника из Истинића. Међутим, уместо сагласности добио је наређење да не користи силу, него да их умири мирним путем. Арбанаси су у Цариград упутили бројне телеграме и тужбе против мутесарифа и Шемси паше, захтевајући њихово уклањање из Пећи. Султан и Порта су попустили пред овим захтевима, а у Пећ је стигла наредба да се на име његовог живота и порушене куле породици убијеног Ибрахима Мехмед Реџића исплати већа новчана сума. Оваквом одлуком из Цариграда амнестирани су арбанашки зликовци и омаловажено деловање Сулејман паше.³²

Поштенији Турци у Пећи су увиђали опасност од смене Сулејман паше, па су упутили султану телеграм с молбом да и даље остане на дужности. Телеграм такве садржине су потписали заједно мухамеданци и хришћани, председник пећке општине, сви еснафи, српска општина, кметови и римокатолици. Иако је први одговор био позитиван, новине су након три дана објавиле вест да је постављен нови мутесариф. Та чињеница изазвала је забринутост Турака и Срба који су иницирали код руског конзула у Призрену да се преко своје амбасаде у Цариграду наложи да Сулејман паша и даље остане у Пећи.³³

Поступање мутесарифа Сулејман паше према арбанашким зликовцима у Пећкој кази изазвало је нови покрет чији је циљ била његова смена. Султан Абдул Хамид је прихватио захтеве побуњеника, уклонио из Пећи енергичног војника Шемси пашу и на место мутесарифа поставио Алил пашу, дотадашњег комесара на српско–турској граници. Истовремено, вилајетски лист *Косово* је објавио захвалност првог султановог секретара Таксин бега пећким Арбанасима због склапања бесе против оних људи за које су сматрали да организовањем побуне раде супротно интересима државе. Нови мутесариф је окупиленој маси у пећкој касарни прочитао султанов телеграм, на који су арбанашки прваци, предвођени Алил пашом и Мула Зеком

31 О Шемси паши вид. детаљније: Зарковић 2022: 99–120.

32 ДАС, МИД ППО, 1901, ред 203, Пов. № 95, конзул С. Аврамовић – М. Вујићу, министру иностраних дела, Приштина 17/30. април 1901; Перуничкић 1988: 59–62.

33 ДАС, МИД ППО, 1901, ред 203, Пов. № 95, конзул С. Аврамовић – М. Вујићу, министру иностраних дела, Приштина 17/30. април 1901; Перуничкић 1988: 61.

у име Турака узвратили захвалношћу. Као знак добре воље и сарадње султан је одликовао златном медаљом „Љиахата“ Мула Зеку, Алил пашу и Зејнел бега.³⁴

Повлађивање од стране новог мутесарифа Алил паше охрабрило је Арбанасе да почну са претресом пећких села, под изговором прикупљања оружја. Истовремено са овом акцијом, на другом крају, у српским селима Ибарског Колашина вршена је истрага оружја, праћена свирепим злочинима. Ахмед, Мехмед и Шахсивар из Бањске су по угледу на Ису Бољетинца претресали села у Пећкој кази и зостављали српске сељане. Том приликом су коцем претукли неког Перу из Меког Дола, до те мере да није могао да устаје из постеље. Уместо да спречи Арбанасе у својим намерама, султан је одлучио да им додели чиновне и одликује их, што је за њих представало подстицај за нове нападе на српско становништво. Међу Арбанасима који су добили чиновне заштијског мулазима (жандармеријског потпоручника) налазили су се: Мица Кариман агин, Ешреф Хаџи Мидерисов и тројица браће познатог зликовца Хаџи Мете Нилића. Чин јузбаше (поручника) су добили: Алија Госкић и Џемал бег Махмутбеговић, унук Алил пашин. У чин бимбаше (мајора) је произведен Шабан Госкић, а председник општине Емруш ага и шеф царине Мула Абдулах су били почасне бимбаше. Пашалук су добили аза у идаре меџлисису Исреф бег и Емин Махмутбеговић, Алил пашин синовац. Иако овај списак није био коначан, било је и незадовољних што се нису нашли међу одликанима. Један од таквих је био неки Кариман, који је услед незадовољства прекинуо телеграфску жицу код села Радовца и тек након обећања мутесарифа Алил паше да ће из Цариграда добити чин дозволио да се успостави телеграфска веза. Стална попустљивост Арбанасима утицала је на повећање злочина у селима Пећке казе који су се поклопили са доделом чиновна. Тих дана је Мехмед Абдул Халиловић у Љубижди убио младог и лепог Раљу Радосављевића.³⁵

Неспокојство је било изражено код родитеља, не само у селима, него и у граду. Пред обесним Арбанасима био је немоћан и Васије Циле Митровић, трговац из Пећи чији је шеснаестогодишњи син Никола рањен. Нападач познат под именом Гребач ранио је ножем малолетног српског дечака на сред чаршије.³⁶ Несрећну судбину доживела је и Ђокина кћер Велика, девојка од петнаест година, када је неки Бахтијар Рказ из Мужевине насилно отео и предао једном мухациру. Преплашена девојка је успела да из четвртог пута побегне и захваљујући ангажовању рашко–призренског митрополита Нићифора, уз велики ризик, у арнаутском оделу била пребачена најпре до конзулата у Приштини, а затим уз пратњу тројице српских сељака преко границе у Косанички срез.³⁷

Услед оваквих и сличних зулума бројни Срби Пећке казе су током 1901. године напустили своја имања и уточиште пронашли у Топличком округу. Списак пребеглих изгледа овако (Перуничкић 1988: 131–132):

34 ДАС, МИД ППО, 1901, ред 28, Пов. № 106, конзул С. Аврамовић – М. Вујићу, министру иностраних дела, Приштина 30. април / 13. мај 1901; Перуничкић 1988: 40.

35 ДАС, МИД ППО, 1901, ред 28, Пов. № 250, конзул С. Аврамовић – М. Вујићу, министру иностраних дела, Приштина 13/26. август 1901; Перуничкић 1988: 84–87.

36 ДАС, МИД ППО, 1901, ред 28, Пов. № 324, конзул С. Аврамовић – М. Вујићу, министру иностраних дела, Приштина 19. октобар / 1. новембар 1901; Перуничкић 1988: 110–111.

37 ДАС, МИД ППО, 1901, ред 28, Поверљиво, начелник Округа топличког Ч. Мутавџић – М. Вујићу, министру иностраних дела, Прокуље 21. новембар / 4. децембар 1901; Перуничкић 1988: 116–117.

	Име и презиме	Место
1.	Живан Томић	Крњина
2.	Спасоје Кујунџић	Вача
3.	Мијаило Кујунџић	Вача
4.	Мијаило Караповић	Топа
5.	Михајло Вељковић	Топа
6.	Филип Зувић	Синаје
7.	Димитрије Поповић	Пограђе
8.	Павле Дабижљевић	Дрсник
9.	Славко Арсовић	Долац
10.	Радисав Перовић	Будисавце
11.	Веселин Илић	Луковац
12.	Милован Радисављевић	Црколез
13.	Јосиф Петровић	Буковица
14.	Спасоје Анђелковић	Пећ
15.	Василије Азурић	Исток
16.	Радоња Јанковић	Исток
17.	Видосав Илић	Љубижда
18.	Глиша Радојевић	Бања
19.	Јеротије Арсенијевић	Пакраћ
20.	Спасоје Ивановић	Пакраћ
21.	Јевђеније Илијић	Пећ
22.	Јордан Томић	Пећ
23.	Максим Томић	Крњина
24.	Илија Петронијевић	Радва
25.	Вукота Ђуровић	Гримица
26.	Радоје Цигерић	Жач
27.	Ђорђе Илијић	Пећ (?)
28.	Димитрије Мирковић	Пограђе
29.	Спасоје Живковић	Пећ
30.	Веселин Тонић	Бања
31.	Петар Белошевић	Црколез
32.	Ђорђе Тијанић	Црколез
33.	Глигорије Јовановић	Бело Поље
34.	Јован Панџић	Пећ
35.	Зарија Ђурић	Осојане
36.	Здравко Филиповић	Суви Грм
37.	Сретко Радовановић	Добри До
38.	Мата Гашовић	Добри До

Многи од њих су пребегли у Србију, а неки су се преселили у друга места на територији Косовског вилајета, где им је судбина и даље била неизвесна. Пећанцима, настањеним у Митровици непосредно су претиле дреничке крене које су митровачком меџлису предлагале меру да се сви насељени најпре протерају, а остали Срби, један по један, убију.³⁸

Исељавање се наставило и касније и према процени Срба Пећке казе из 1907. године у претходних двадесет година из тих крајева се у Србију и Црну Гору иселило 20.000 људи, уместо којих је Мула Зека населио 300 арбанашких породица из Малесије (Микић 1977: 154; Косово и Метохија у српској историји, 1989: 237–238).

НЕОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

Државни архив Србије – Министарство иностраних дела, Политичко–просветно одељење.
Државни архив Србије – Министарство иностраних дела, Политичко одељење.

ОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

Ћорџиев, Шериф 2012: Драги Ћорџиев, Ахмет Шериф. *Салнаме на Вилајетџиј Косово*. Скопје: Матуситеб.
Задужбине Косова, 1987. Призрен–Београд: Епархија Рашко–призренска, Богословски факултет.
Перуничић 1989: Бранко Перуничић. *Зулуми аја и беџова у Косовском вилајету 1878–1913*. Београд: Нова књига.
Перуничић 1985: Бранко Перуничић. *Писма српских конзула из Приштинине (1890–1900)*. Београд: Народна књига.
Перуничић 1988: Бранко Перуничић. *Сведочанство о Косову 1901–1913*. Београд: Научна књига.
Прейиска о арбанаским насиљима у Сџарој Србији 1898–1899, 1998. Београд: Никола Пашић.

ЛИТЕРАТУРА

Војводић 2007: Михаило Војводић. „Дипломатска активност Стојана Новаковића у вези са Старом Србијом и Македонијом 1901–1902. године“. *Изазови српске спољне политишке (1791–1918) ојледи и расираве*. Београд: Историјски институт, 275–294.
Војводић 2007: Михаило Војводић. „’Плава књига’ о страдањима Срба у Старој Србији“. *Изазови српске спољне политишке (1791–1918) ојледи и расираве*. Београд: Историјски институт, 265–274.
Војводић 1988: Михаило Војводић. *Србија у међународним односима крајем XIX и почетком XX века*. Београд: Српска академија наука и уметности.
Динић 1978: Михаило Динић. „Настанак два наша средњовековна града“, *Српске земље у средњем веку*. Београд: Српска књижевна задруга, 347–356.
Зарковић 2015: Весна Зарковић. „Збор Арбанаса у Пећи 1899. године и његове последице“. *Башинина*, св. 38. Приштина–Лепосавић: Институт за српску културу, 79–92.
Зарковић 2022: Весна Зарковић. „Шемси паша у колашинским збивањима почетком XX века“. *Шемси паша Бишевац и Ибарски Колашин*. Зубин Поток: Дом културе „Стари Колашин“, 99–120.

38 ДАС, МИД ППО, 1901, ред 28, Пов. № 331, конзул С. Аврамовић – М. Вујићу, министру иностраних дела, Приштина 5/18. октобар 1901; Перуничић 1988: 107.

- Zarković 2020: Vesna Zarković. „Fandas and operation of the Austria-Hungary in Prizren and Peć Sanjak (1900–1905)“. *Башишина*, св. 50. Приштина–Лепосавић: Институт за српску културу, 271–289.
- Историја српског народа VI/1*, 1983. Београд: Српска књижевна задруга.
- Јагодић 2009: Милош Јагодић. *Српско–албански односи у Косовском вилајету (1878–1912)*. Београд: Завод за уџбенике.
- Косово и Мейхохија у српској историји*, 1989. Београд: Српска књижевна задруга.
- Костић 1922: Коста Н. Костић. *Наши нови градови на југу*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Микић 1988: Ђорђе Микић. *Друштвене и економске прилике косовских Срба у XIX и почетком XX века (од чифчијства до банкарства)*. Београд: Српска академија наука и уметности.
- Микић 1977: Ђорђе Микић. „Настојање Србије на отварању руског или енглеског конзулата у Пећи 1908. године“. *Обележја*, бр. 1. Приштина: НИП „Јединство“, 149–167.
- Недељковић 2019: Славиша Недељковић. *Дахијска времена на Косову и Мейхохији (1878–1899)*. Нови Сад: Прометеј–Матица српска.
- Овадија 1935: Јаков М. Овадија. *Именик места Краљевине Југославије*. Београд: Штампарија Привредник.
- Стојанчевић 1994: Владимир Стојанчевић. „Етничке, конфесионалне и демографске прилике у Метохији 1830-их година“. *Срби и Арбанаси 1804–1912*. Нови Сад: Прометеј, 73–92.
- Стојанчевић 2010: Владимир Стојанчевић. „Етно–историјски и демографски процеси на лимитрофном подручју Србије и Албаније. Срби и Арбанаси у XIX и XX веку (до 1912. године)“. *Косово и Мейхохија у цивилизацијским токовима*, књ. 3. Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини, 189–211.

Vesna S. ZARKOVIĆ

THE SITUATION IN PEĆ KAZA (1899–1901)

SUMMARY

Peć kaza found a place in the works of numerous travel writers such as Ami Boué, Dr. Josef Miller, Ivan Franjo Jukić, Gedeon Josif Jurišić, Aleksandar Giljferding and others who spoke of it as an unsafe territory „where everyone was a public *hajduk*“. It was for this reason that they claimed that traveling in this area was extremely dangerous. The city of Peć was the seat of the kaza and at the beginning of 1899 it was the center of gathering of Albanians, united around the goals directed against the Serbian population. In January of that year, numerous Albanians from various regions met and held a meeting, where they spoke about opposition to reforms and the expansion of tribal self-governance. Through influential *beys*, Porta emphasized the importance of unity and joint action against possible attacks from Serbia and Montenegro. The agreement between them caused concern among the Serbs and hinted at even greater insecurity. The position of the Serbian population was negatively affected by the Albanians agreements, but also by mutual conflicts. This is best illustrated by the event that took place in the village of Verići, in which ten out of twelve Serbian houses were set on fire. The injured asked for help from the *vali*, the *mutasarrif*, the consuls of Serbia and Russia as well.

Because of those events, the Kosovo *vali* Hafis Pasha came to Peć in the summer of the same year, but he did not take vigorous measures to prevent further suffering of the Serbs. His stay was mainly limited to daily meetings with *Zejnul bey* Mahmutbegović and the key figure in this area, Mula Zeka, whose views influenced the *vali*'s decisions. During *vali*'s mission in Peć, there happened atrocities on a much wider scale, which had never happened before. It was a very turbulent period of time marked by numerous sufferings, murders, blackmail, fines and expulsions of the Serbian population from those areas. Albanians were always ready to cause new disturbances, disobedience and non-payment of taxes, which affected the weakening of the state.

Among the most persistent were the Fetahović brothers, Colj Sokol, Jusuf, Mula Zeka, Adem Zajim, Ibrahim Mehmed Redžić and others. They contributed to the removal of the energetic officer Šemsi Pasha from Peć and the removal of Peć's *mutesarrif* Suleiman Pasha, who was replaced by Alil Pasha, the former commissioner on the Serbian-Turkish border. Sultan Abdul Hamid and the Porta constantly favored the Albanians and instead of punishing the criminals, numerous decorations and ranks were awarded from Constantinople. The continuous support of the sultan and the Turkish authorities incited the Arbanas of Peć to new acts of violence. In just two years, 1900 and 1901, crimes of apocalyptic proportions took place against the Serbs in the Kosovo *Vilayet*, of which the most victims were in Peć kaza. The reason lies in the fact that, in addition to the Albanians terror, the victims were also exposed to daily attacks by the Roman Catholic Albanians, who were susceptible to Austrian propaganda.

The Albanians leader Mula Zeka, was considered an Austrian mercenary and dominated the situation in the entire Peć kaza, where, according to the estimate of the consulate of the Kingdom of Serbia in Priština, there were no more than 1,500 Serbian families at the beginning of the 20th century. Exposed to terror, the Serbs of Peć kaza fled from their homesteads. Many of them fled to Serbia, and some moved to other places in the territory of the Kosovo Vilayet, where their fate was still uncertain. The emigration continued later and according to the assessment of the Serbs of Peć kaza from 1907, in the previous twenty years, 20,000 people emigrated to Serbia and Montenegro, instead of whom Mula Zeka settled 300 Arbanas families from Malesia.

Key words: Serbs, Albanians, Peć kaza, Ottoman Empire, crimes, Turkish authorities.